

СЕПАРАТИЗМ НА ДОНБАСІ: АБЕРАЦІЇ ПАМ'ЯТІ І ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ

Максим Віхров

УДК 323.173(477.62)

У статті розглянуто аспекти використання ресурсу локальної колективної пам'яті, що мають маніпулятивний характер, та її впливу на процес соціальних трансформацій регіону. Матеріалом для рефлексії стали власні спостереження, зроблені навесні 2014 року в Луганську. Автор припускає, що колективні спогади про минуле Донбасу мали суттєвий вплив на мотивації так званих сепаратистів. Деформація цих спогадів провокувала реваншизм та ворожість до співгромадян, і це стало ресурсом для антиукраїнської політики внутрішніх та зовнішніх суб'єктів.

Ключові слова: Донбас, сепаратизм, колективна пам'ять, ідентичність.

The manipulative aspects of the local collective memory resources use and its influence over the process of social transformations are revealed in the article. The author personal observations, made in spring, 2014 in Luhansk have become the material for reflexion. The researcher is surmising that the collective reminiscences on the Donbas past have the substantial influence on the so-called separatists motivations. Deformation of these remembrances has provoked the revanchism and hostility to the nationals. It has become the resource for the un-Ukrainian policy of the inland and foreign subjects.

Keywords: Donbas, separatism, collective memory, identity.

Минуло вже три роки, відколи в Донецьку та Луганську були проголошені так звані народні республіки. Сьогодні очевидно, що це — не більш ніж прикриття для російського вторгнення в Україну. Проте беззаперечним є факт, що в сепаратистському заколоті брали участь тисячі місцевих жителів, а десятки (якщо не сотні) тисяч підтримували дії бунтівників. І хоча провідну роль у подіях на Донбасі відіграла російська агентура та російська зброя, суспільну думку тривалий час ретельно готували засобами пропаганди. Отже, коли йдеться про пропаганду, без досліджень місцевої колективної пам'яті не обійтись, бо «минуле, — за влучним висловом Іммануїла Валлерстайна, — це інструмент, який люди використовують один проти одного» [1, с. 92].

Приклад саме такого використання пам'яті ми бачили три роки тому на Донбасі. Як спогади стають ресурсом політики? Наскільки глибокому редагуванню піддається колективна пам'ять? Зрештою, чи може пам'ять бути самостійним чинником суспільних трансформацій? Відповіді на ці та інші питання потребують масштабних досліджень. Ми лише

спробуємо провести невелику розвідку, спираючись на особисті спостереження як очевидця подій у Луганську взимку — навесні 2014 року.

Так, пояснюючи свої погляди й дії, значна частина сепаратистів зверталася, більш чи менш свідомо, до ідеї історичного реваншу. Передусім ішлося про реванш за політичну поразку за підсумками Євромайдану, яка оживила також болісні спогади про Помаранчеву революцію. Прибічники сепаратизму сприймали обидва Майдани як велику несправедливість щодо Донбасу, а «революційну» владу — як незаконно нав'язану бунтівниками в Києві. Однак під час рефлексивних бесід на поверхню спливав інший, глибокий пласт колективних та особистих спогадів, які вмотивовували реваншизм і наповнювали його силою.

Величезну травму в колективній пам'яті Донбасу залишила економічна криза 1990-х років. Для багатьох людей деіндустріалізація регіону означала руйнацію не лише економіки, але й способу життя, ідентичності. Тим паче, що після цієї кризи Донбас так повністю і не оговтався, перетворившись на депресивний

регіон. Водночас у суспільній свідомості були живі спогади про часи процвітання, які Донбас пережив у 1970-х роках. Тоді стратегічно важливий промисловий регіон мав відчутні привілеї: його забезпечували товарами «за першою категорією», фінансували й оспівували в офіційній пропаганді.

Об'єктивно, занепад Донбасу був неминучим, оскільки місцеві вугільні резерви почали вичерпуватися вже в 1960-х роках. Однак, як зазначає І. Валлерстайн, соціальне минуле, тобто спосіб, у який ми сприймаємо реальне минуле, не викарбуване в камені, а записане на вогкій глині [1, с. 92]. У колективній свідомості Донбасу руїна 1990-х років була результатом недбалого господарювання «самостійників», винних у розпаді СРСР, а його теперішнє жалюгідне становище стало результатом несправедливої, грабіжницької політики Києва. Звідси й популярне уявлення про те, що Донбас «годує» Україну, а вона в особі умовних «помаранчевих» віддячує йому політичними утисками та приниженням, апогеєм якого став Євромайдан.

Саме такі уявлення були характерні для тих, хто навесні 2014-го року підтримав сепаратистський заколот, для них розрив з Україною був універсальним вирішенням проблем регіону. Водночас возз'єднання з Росією сприймалося багатьма як повернення в міфологізоване радянське минуле, у якому Донбасу гарантувалися добробут і повага, а також захист від політичних утисків «помаранчевих». Утім, обриси майбутнього без України в розповідях сепаратистів були досить розмитими й маже повністю збігалися з їхніми уявленнями про «світле минуле» Донбасу.

Свою роль у збуренні сепаратистського бунту відіграла пам'ять про Другу світову війну, яку почали активно «згадувати» на Донбасі в часи президентства Віктора Ющенка. Конфронтуючи з Києвом, місцева еліта провадила власну історичну політику, в основу якої було покладено радянську міфологію про Велику Вітчизняну війну. Радянського пропагандистського матеріалу було достатньо,

оскільки Донбас вважався колицкою Молодої Гвардії. Однак лише реанімацією старих міфологем не обійшлося. Як пише Пол Коннертон, «пам'ять соціальних груп може набирати певної форми в залежності від практики історичної реконструкції» [2, с. 33]. І форма, якої місцеві еліти надавали спогадам про війну, дуже точно вписалася в сепаратистський дискурс.

Замість «німців» місце головного ворога зайняли «бандерівці», сучасним утіленням яких були умовні «помаранчеві». Якщо раніше головними героями війни вважалися фронтовики, то на початку 2010-х років почесним гостем меморіальних заходів у Луганську став ветеран НКВС, який виступав з розповідями про «полювання» на повстанців у Карпатах [3]. Тоді ж у Луганську було встановлено пам'ятник жертвам УПА: за офіційною версією — жителям Донбасу, які після війни поїхали відбудувати Західну Україну, але були вбиті «бандерівцями» [4]. Актуальним виявом «бандерівської» загрози був Майдан. У 2007 році в Луганську навіть діяв «Музей жертв Помаранчевої революції», у якому помаранчеві шалики виставлялися впереміж з нагородами вермахту й портретами діячів ОУН та УПА [5]. Тоді для багатьох жителів Луганська це здавалося не більш ніж курйозом, але 2014 року донбаський реваншизм легко зрезонував з «антибандерівськими» настроями: бунт проти нової влади сепаратисти описували як боротьбу з «українським фашизмом». Причому до ідеї збройної боротьби суспільну думку почали готувати, також використовуючи пам'ять про Другу світову війну (до того ж задовго до Євромайдану).

Тривалий час колективна пам'ять про Другу світову війну слугувала джерелом антивоєнних настроїв, але з часом акценти почали радикально зміщуватися. Дуже наочно це помітно на прикладі того, як змінювався спосіб відзначення відповідних дат у Луганську: за кілька років лейтмотив цих свят з «Ніколи знову» змінився на «Можемо повторити». Фактично свята стали способом маніпуляції суспільною думкою, бо, як зазначає П. Кон-

нертон, «хоч би що там демонструвалося в ході ритуалів чи обрядів, воно проникає до не-ритуальної, не-обрядової поведінки і ментальності» [2, с. 75].

2013 рік став апогеєм мілітаризму. У лютому 70-річчя звільнення міста відзначили масштабним парадом за участю військової техніки часів війни. У квітні пройшла масштабна реконструкція бою за Луганськ: з артилерією, авіацією та відтворенням бойових дій. На День Перемоги підготували ще один парад зі зброєю. У вересні, на День міста, вулицями Луганська проїхали стилізований під бронепотяг трамвай, а також реконструйований танк Т-34, на якому у формі танкіста їхав заступник міського голови. І все це — з костюмованою масовкою радянських воїнів, а головне — під промови з трибун, у яких фашизм знову загрожував Донбасу.

Схоже, певна частина місцевих жителів прониклася цими промовами. Принаймні у 2014 році для сепаратистів «український фашизм» був абсолютним ворогом, якого звинувачували в усьому: і в зрадницькій «стрільбі в спину» під час Другої світової війни, і в руйнації економіки Донбасу в 1990-х роках, і в політичних поразках у 2004-му та 2014 роках. Що стосується війни, то чимало сепаратистів відверто називали бойові дії, які почалися 2014 року, продовженням Великої Вітчизняної війни. Тільки тепер роль німецько-фашистських загартників виконували «бандерівці», а бойовики «ополчення» знову захищали Донбас.

Зрозуміло, що згадки про минуле Донбасу були джерелом і для зовсім інших, навіть

протилежних мотивацій. Пам'ятаючи про тяжку кризу після розпаду СРСР, частина (у квітні 2014 р. — більшість [6]) місцевих жителів виступала проти відокремлення від України. Також далеко не всі ностальгували за СРСР: окрім «золотих» 1970-х років, була жива пам'ять про бідні 1980-ті, а також про інші темні сторони тоталітаризму. Проте навесні 2014 року альтернативно мисляча частина Донбасу зазнала нищівної поразки, і самопроголошені «республіки» стали набувати радянських атрибутів. У цьому контексті червона зірка на гербі ЛНР — не лише примха невідомих дизайнерів, але й симптом. Очевидно, симптом того, що однією з рушійних сил донбаського сепаратизму були аберації колективної пам'яті.

Сьогодні будівничі ЛНР намагаються сконструювати окрему «республіканську» ідентичність, деякі персонажі навіть доводять існування окремої «луганської раси». Не беручи до уваги подібні курйози, однозначно описати колективну ідентичність сепаратистів справді важко через її суперечливий, кризовий характер. У контексті вищезазначеного (і на правах припущення) цих людей можна було б назвати відламком радянського народу — реальним у тій мірі, у якій цей народ існував насправді, а не лише в деклараціях ХХІІ з'їзду КПРС. У цьому сенсі прагнення сепаратистів до радянських символів є неусвідомленою спробою реконструкції втраченої батьківщини в окремих районах. І в гуманістичному сенсі — це ще одна катастрофа, якої зазнав Донбас у бентежному ХХІ ст.

Джерела та література

1. Балибар Э., Валлерстайн И. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности / пер. с фр. под ред. О. Никифорова и П. Хицкого. — Москва : Логос, 2004. — 288 с.

2. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / пер. з англ. С. Шліпченко. — Київ : Ніка-Центр, 2004. — 184 с.

3. На митинг в Луганске вышел ветеран НКВД, который в Карпатах с собаками ловил повстанцев и отправлял в Сибирь [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.0642.ua/news/314262>.

4. В Луганске открыли памятник жертвам ОУН-УПА [Электронный ресурс] // Остров. —

Режим доступа : <https://www.ostro.org/lugansk/society/news/100884/>.

5. В Музее жертв оранжевой революции лежат «наколотые» апельсины и запрещенный учебник русского языка [Электронный ресурс] // Сегодня. – Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/ukraine/v-muzee-zhertv-oranzhevoj-revoljutsii->

[lezhat-nakolotyе-apelciny-i-zapreshchennyj-uchebnik-russkogo-jazyka.html](http://www.segodnya.ua/ukraine/v-muzee-zhertv-oranzhevoj-revoljutsii-lezhat-nakolotyе-apelciny-i-zapreshchennyj-uchebnik-russkogo-jazyka.html).

6. Мнения и взгляды жителей юго-востока Украины: апрель 2014 [Электронный ресурс] // Зеркало недели. – Режим доступа : https://zn.ua/UKRAINE/mneniya-i-vzglyady-zhiteley-yugovostoka-ukrainy-aprel-2014-143598_.html.

Summary

1. Donbas separatism as the political, social and cultural phenomenon is the object of the further analysis. The article is dedicated to the study of the special features of Donbas separatists collective memory. The author is trying to distinguish the specificity and mechanisms of the collective memory, which have motivated people to support the separatist movement.

2. The first mechanism is based on the reminiscences on *The Donbas Golden Epoch*. The region has the privileged status in the USSR in the 1970s. Donbas has the first-class supply and the generous financing from the state budget. It is the only period of peace and prosperity in Donbas history. The economic collapse of the 1990s has turned the Donetsk Coal basin into the depressing region. It has provoked the revanchism, intensified with the defeat of the Donbas representatives after the two Maidans.

3. The second mechanism has stimulated the political legalization of the separatist ideology and movement. It is connected with the misrepresentation of the reminiscences of The World War II during the last 10–15 years. The ideological accent has been removed from the antiwar pathos to the militaristic mobilization. This militarism has been turned not to historical Nazi movement, but to contemporary *Ukrainian fascism*. The last one is accused of the *crimes of the Ukrainian Insurgent Army* and contemporary political and economic failures of Donbas.

4. At the present time Donbas separatists are trying to constitute certain *republican* identity. However, such ideological constructs are considered to be absolutely artificial ones and the real separatists identity is a very complicated, contradictory and unstable phenomenon. They appear as the fragment of the *Soviet nation*, trying to reconstruct their lost Soviet motherland on the territory of the self-proclaimed *republics*.

Keywords: *Donbas, separatism, collective memory, identity.*